V. A. Pettai. Arvutus. Karin Sein, Merike Ristikivi (koost.).
Õigusriigi taastamine, Eesti seaduste ja institutsioonide reformid 1992–2002.
Hannes Rumm, Nele Parrest. Eesti riigi kolmas sammas. Taas iseseisvaks
saanud riigikohus 30. – Riigiõiguse aastaraamat 5/2024, lk 284–288.

Arvustus. Karin Sein, Merike Ristikivi (koost.). Õigusriigi taastamine, Eesti seaduste ja institutsioonide reformid 1992–2002

Tallinn: Tartu Ülikool ja Justiitsministeerium,
2022, 279 lk

Hannes Rumm, Nele Parrest. Eesti riigi kolmas sammas. Taas iseseisvaks saanud riigikohus 30

Tartu: Riigikohus,
2023, 206 lk

VELLO ANDRES PETTAI

Praeguseks on Eesti Vabariik jõudnud oma arengus sinnamaale, et võib hakata üksikasjalikumalt ja kriitilisemalt hindama uue riigikorra ülesehitamist 1990. aastatel. Arvustatavad teosed on pühendatud just õiguskorra taastamisele – valdkonnale, mis on ju paljuski kogu ühiskondliku elu alus. Tegemist on süsteemiga, mille ülesanne on inimeste vahekordi eri aspektidest reguleerida ja korrastada.

Eesti lähiajaloo käsitlemine sai tõuke aastatel 2017–2019, mil ilmus arvukalt Eesti omariikluse sajandale aastapäevale pühendatud teoseid. Õiguse valdkonna kohta esitasid kokkuvõtte Marju Luts-Sootak ja Hesi Siimets-Gross „Eesti Vabariik 100" raamatusarjas: nende raamat sisaldab mahukat ülevaadet ka viimase kolme aastakümne sündmustest.

Ometigi on vaja õiguse lähiajalugu veelgi sügavamalt uurida, sest võime öelda, et just õiguse vallas on 1991. aasta uus algus olnud Eestile paljuski

eduloov ja -toov. Peale selle tuleb meenutada, et üleminekuperiood Eestis oli osa palju laiemast postkommunistlikust protsessist, mida on peetud ülemaailmseks ajalooliseks ajajärguks. Seda epohhi on põhjalikult analüüsinud mitme erineva sotsiaalteadusliku eriala esindajad kõikvõimalike võrdlevate nurkade alt. Et taasiseseisvunud Eesti osa selles ulatuslikus demokratiseerumise laines väärikalt paika saaks, on need kaks raamatut igati omal kohal.

Samas ei ole käesolevas arvustuses käsitletavatele teostele antav hinnang mitte õigusteadlase ega ajaloolase, vaid politoloogi oma. See muudab mõneti arvustaja tooni ja vaatevinklit, ent võib osutuda hoopis kujutiseks kõverpeeglis või võhikliku kõrvalseisja targutamiseks. Kuid minulgi ei puudu kokkupuuted õigusega. Oma teadusuuringutes olen käsitlenud nii õigusliku järjepidevuse doktriini kujunemist Eesti kodanike komiteede liikumises kui ka uurinud demokraatliku konstitutsionalismi väljakujunemise aspektist Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi esimesi aastaid. Arvustatavad teosed paigutaksin aga selgelt „juuramaailma", mille parameetrite järgi tuleks nende väärtust ilmselt ka hinnata.

Esimeseks tõendiks minu viimase väite kohta on see, et mõlemad raamatud on sündinud tihedas koostöös asjaomaste institutsioonidega. Karin Seina ja Merike Ristikivi teose väljaandja on (Tartu Ülikooli kõrval) Justiitsministeerium ning see on valminud (muu hulgas) Justiitsministeeriumi rahalisel toel. Ka raamatu „Eesti riigi kolmas sammas" üks autoritest, Nele Parrest, on ise vaadeldava institutsiooni, Riigikohtu liige. Ühtlasi kuuluvad autorid põlvkonda, kes taasiseseisvumisele vahetult järgnenud muutustes ise otseselt kaasa ei löönud, mistõttu iseloomustab nende käsitlusviisi ühelt poolt ajaline distantseeritus ja kriitilisus ning teisalt uudishimu ja aukartus ajastu suhtes.

Kui nüüd arvustatavate teoste sisu juurde minna, võib katse neid kahte võrrelda kohe luhtuda, sest Seina ja Ristikivi teos on mitu korda laiema haardega kui Rummi ja Parresti oma. Tartu Ülikooli õigusteadlastena seavad Karin Sein ja Merike Ristikivi enda ülesandeks kaardistada (koos mitme alaautoriga) kogu valdkond, milleks on (raamatu alapealkirja tsiteerides) „Eesti seaduste ja institutsioonide reformid 1992–2002". Selle eesmärgi kohaselt on raamat jaotatud 13 peatükiks ja neis käsitletakse nii kõige põhimõttelisemaid õiguspoliitilisi otsuseid, mida 1990. aastate alguses langetati (kas kujundada Eesti õigussüsteem angloameerika või Mandri-Euroopa õigustraditsioonide vaimus), kui ka üksikküsimusi, nagu näiteks abieluvararegistri loomine.

Seevastu ajakirjanikuna tuntud Hannes Rumm ja riigikohtunik Nele Parrest keskenduvad ühe institutsiooni, Riigikohtu taasloomisele ning

sedagi enamasti isikute ja sündmuste kaudu. Teos kannab alapealkirja „Taas iseseisvaks saanud riigikohus 30“, kuid fookuses on eeskätt Riigikohtu viis esimest tegevusaastat ning Riigikohtu tollase esimehe Rait Maruste osatähtsus selle käivitamisel. Autorid on kaasanud oma käsitlusse palju rohkem toonaseid ajakirjanduslikke kajastusi. Ühtlasi mitmekesistavad nad oma narratiivi eraldi seisvate lühilugude ning dokumentide koopiatega.

Mõlemas teoses kasutatakse meisterlikult ning valgustavalt viimastel aastatel asjaosalistega tehtud intervjuusid. Kuna intervjuud sisaldavad hinnanguid otsustele ja nende tagajärgedele tänapäeva perspektiivist nähtuna, pakuvad need sündmustele tasakaalukamat tagasivaadet. Mõistagi on mõlema teose autorid teinud põhjaliku eeltöö, analüüsides mitte ainult asjakohast teaduskirjandust (näiteks ajakirjas Juridica ilmunud kokkuvõtteid), vaid ka rakenduslikke allikaid, nagu ettekandeid eri- või ametialastel üritustel.

Nagu ajalooalaste analüüside puhul ikka, ei saa kõnealused teosed jätta mainimata olulisi inimesi, kes teatud hetkedel sündmuste kulgu mõjutasid või otsuseid langetasid. Seina ja Ristikivi hinnangul olid nendeks taasiseseisvunud Eesti Vabariigi neli esimest justiitsministrit (Kaido Kama, Jüri Adams, Paul Varul ja Märt Rask). Peale nende omistatakse oluline roll ka Justiitsministeeriumi kantslerile Mihkel Oviirile, kes koordineeris (ning kohati ka kaitses) selle asutuse väga innuka ja väsimatu noore ametnikkonna tööd. Nende hulgast tõusevad mõnedki (Juhan Parts, Ülle Madise, Priidu Pärna, Heiki Loot, Villu Kõve) hiljem kõrgetesse ametitesse. Niisiis oli Seina ja Ristikivi hinnangul intellektuaalset kapitali algusaastatel palju. Tegemist oli tugeva kombinatsiooniga jõulisest uuendusmeelsusest ning vabadusest seda ellu viia.

Ka Rumm ja Parrest näevad tähenduslikuna seda, kuidas Rait Maruste kerkis esile esimese Riigikohtu esimehena ning kuidas ta suutis komplekteerida Riigikohtu esimese liikmeskonna. Erinevalt Seinast ja Ristikivist valgustavad Rumm ja Parrest enda käsitletava institutsiooni kujunemise tagamaid, mis ulatuvad taasiseseisvumise eelsesse aega. Nii kirjeldavad nad paljude jaoks vahest juba ununenud tõika 1992. aasta maikuust, mil Eesti Ülemnõukogu proovis nimetada toonast Ülemkohtu esimeest Jaak Kirikali loodava Riigikohtu esimeheks veel enne uue põhiseaduse heakskiitmist rahvahääletusel. Ehkki Kirikali kandidatuur kukkus hääletusel läbi (21 poolt-, 29 vastu- ja 18 erapooletu häälega), võiks see seik iseenesest ju esile kutsuda mõttearenduse stiilis „mis oleks juhtunud, kui …“. Ent sellele liimile teose autorid ei lähe, eelistades võtta luubi alla just Maruste tegevuse pärast seda, kui ta 1992. aasta detsembri alguses Riigikogu poolt ametisse määrati.

Politoloogi jaoks on kõnealune sündmus – Kirikali kandidatuuri tagasilükkamine – üsnagi tähendusrikas. See oli justkui eelmäng veelgi suuremale poliitilisele pöördele oktoobris 1992, mil esimeseks taasiseseisvunud Eesti presidendiks valiti Riigikogus Lennart Meri ja mitte septembris toimunud üldvalimistel enim hääli saanud Arnold Rüütel. Niisiis võib Nõukogude aja riigiaparaadis juhtivatel positsioonidel olnud inimeste taastatud Eesti Vabariigi tippametitesse pääsu tõkestamisele suunatud sihipärase tegevuse alguseks pidada just seda Ülemnõukogus toimunud hääletust. Arvestades seda, kui suurel määral Rait Maruste hiljem mõjutas Riigikohtu arengut – alates selle asukoha viimisest Tartusse ning lõpetades selle sisulise integreerimisega Euroopa ülemkohtute toimimispõhimõtete traditsiooni – võiks nii-öelda faktivastase ajalookäsitluse mõttemänguna kujutleda, millises suunas oleks Eesti arenenud hoopis Tallinnas töötava ning suures ulatuses senise Ülemkohtu (või teiste riiklike asutuste) liikmeskonna põhjal komplekteeritud Riigikohtuga.

Käsitletavates raamatutes on veel üks ühine joon: ka Seina ja Ristikivi raamat pühendab mahuka peatüki (Katre Luhamaa ja Merike Ristikivi sulest) kohtusüsteemi reformile, mis omakorda hõlmab ülevaadet Riigikohtu loomisest. Aga nagu eespool mainitud, püüab Seina ja Ristikivi teos pakkuda terviklikuma käsitluse kogu õigussüsteemi kujunemisest õigusvaldkondade kaupa. Sellest tulenevalt sisaldab raamat täiuslikke ülevaateid nii era-, avaliku kui ka karistusõiguse kujunemisest. Lisaks tulevad vaatluse alla kohtulike registrite areng, tsiviiltäite ümberkorraldamine ning uue prokuratuuri loomine.

Seina ja Ristikivi teos kannab seega põhjendatult pealkirja „Õigusriigi taastamine“, kuna selle haare on niivõrd ulatuslik ja põhimõtteline. Raamatu koostajad nendivad õigesti, et „Eesti Vabariigi kolmekümne taasiseseisvusaasta kogemuse põhjal on seega aeg küsida, kuidas toimus taasiseseisvumise algusaastatel õigusriigi ja demokraatia toimimise vältimatuks eelduseks oleva ning turumajandusele orienteeritud seadusandluse ja õigusinstitutsioonide reform, millistest printsiipidest ja eeskujudest seejuures lähtuti ning kas tollal tehtud valikud on end õigustanud“.[1] Raske oleks kõikehõlmavamat probleemipüstitust ette kujutadagi!

Ent selleks, et arvustus oleks igakülgne, peaks see sisaldama ka kriitikat. Nii sissejuhatavas kui ka kokkuvõtvas osas puudub vahest üldisem käsitlus sellest, mis on „õigusriik“. Kas eeskätt (nagu ülaltoodud tsitaadist võiks välja

[1] K. Sein. M. Ristikivi (koost.). Õigusriigi taastamine, Eesti seaduste ja institutsioonide reformid 1992–2002. Tallinn: Tartu Ülikool ja Justiitsministeerium, 2022, lk 9–10.

lugeda) demokraatia toimimine ning orienteerumine turumajandusele? Samas, vaadates, kuidas postkommunistlikud saatusekaaslased Ungari ja Poola seisavad juba kümme aastat silmitsi õigusriigi demonteerimise süüdistustega, võiks küsida: kuidas Eesti edulugu näib nende omast erinevat? Ning kuidas on see seotud just õigusriigi määratlemise ja lahtimõtestamisega?

Rummi ja Parresti teosele on raskem kontseptuaalseid etteheiteid teha, sest autorite eesmärk lihtsalt on teistsugune. Ent siingi saanuks raamatule lisada analüütilist sügavust. Mõistagi on suvaliste ajalooliste paralleelide toomine ohtlik, kuid arvestades, et raamatu keskmes on Rait Maruste ja tema tegevus kohtu esimehena, tekib minul kui Ameerika Ühendriikides sündinud eestlasel kohe seos John Marshalli rolliga sealse Ülemkohtu arenguloos. Niisiis, kas oleks kohane rääkida „Maruste Riigikohtust", nagu suure lombi taga on kombeks arutada „*Marshall court*'i" või isegi praeguse „*Roberts court*'i" üle? Arusaadavalt oli Rait Maruste ametiaeg Riigikohtu esimehena märksa lühem kui paljude teiste riikide kohtueesistujatel, kuid Rumm ja Parrest võinuks anda põhjapanevama hinnangu sellele omamoodi teerajajale taasiseseisvunud Eesti riigiõiguslikus ajaloos, ilma et raamat oleks selle tõttu muutunud liigselt ühe isiku keskseks või biograafiliseks.

Omal moel kokku kuuluvatena on mõlemad vaadeldud raamatud lugemist väärt. Just tänu nende erinevale stiilile ning käsitlusviisile saab lugeja erilise tagasivaate ülitähtsale ajajärgule Eesti ajaloos. Mõlemad teosed on ka isemoodi inspireerivad, tuues esile, kui palju toona võideldi ning pingutati demokraatliku ja vaba Eesti nimel. Jääb üle loota, et ka järgmiste ajajärkude kohta (sh perioodile pärast Eesti liitumist Euroopa Liiduga) kirjutatakse sama väärtuslikke kokkuvõtteid.